

Intelektualni i društveni angažman Stjepana Zimmermanna između dva svjetska rata (1918.–1941.)

STIPE KLJAJIĆ

Hrvatski institut za povijest, Zagreb, Republika Hrvatska

Autor u članku obrađuje djelovanje Stjepana Zimmermanna, jednog od vodećih hrvatskih filozofa XX. st., u razdoblju između dvaju svjetskih ratova. U znanstvenim i kulturnim raspravama kao neoskolastički filozof sukobljavao se sa zastupnicima liberalizma (Ramiro Bujas, Albert Bazala) i marksizma (Miroslav Krleža, August Cesarec). U onim političkim ispočetka je rješenje hrvatskoga nacionalnog pitanja vidio unutar prve jugoslavenske države, da bi se 1930-ih okrenuo ideji "hrvatske narodne individualnosti" koja je stremila izlasku hrvatskoga naroda iz jugoslavenske državne zajednice. U tom smislu indikativna je polemika s Ivanom Meštrovićem oko promjene jugoslavenskog imena Akademije u prosincu 1939., za koju se Zimmermann zalagao već i prije osnivanja Banovine Hrvatske. U pogledima prema glavnoj hrvatskoj političkoj stranci međuratnog vremena, HSS-u, Zimmermann je bio opozicijski nastrojen, dok je u Banovini Hrvatskoj nazirao diktatorski duh i krajnji politički oportunitizam izgrađen na kompromisu s dinastijom Karadorđevića i srpskim političkim vrhom.

Cljučne riječi: Stjepan Zimmermann, neoskolastika, hrvatski katolički pokret, liberalizam, marksizam, jugoslavensko hrvatstvo, hrvatska narodna individualnost, HSS.

Uvod

Stjepan Zimmermann rodio se 24. prosinca 1884. godine u Virovitici u obitelji njemačkih korijena kao sin Dragutina, po zanimanju urara, i majke Marije prezimenom Rull. Osnovnu školu polazio je 90-ih godina XIX. st. u rodnome mjestu, a gimnaziju u Varaždinu i Zagrebu na prijelazu stoljeća. U Nadbiskupsko sjemenište stupio je u sedamnaestoj godini, točnije 1. listopada 1901., a gimnazij-sku maturu stekao je 1903. godine. Godine 1907. završio je osam semestara teologije na Bogoslovnom fakultetu u Zagrebu, a sedmi je semestar proveo na studiju u Beču. Za dijecezanskoga svećenika Zagrebačke nadbiskupije bio je zaređen 3. kolovoza 1907. godine. Iste je godine otišao u Rim, gdje je 22. listopada 1910. doktorirao iz filozofije na sveučilištu Gregoriana. Nakon povratka iz Rima bio je kapelan u župi i vjeroučitelj u osnovnoj školi u Glini. Od 16. studenoga 1911. do 11. prosinca 1918. predavao je u Nadbiskupskoj gimnaziji u Zagrebu kao

Stjepan Zimmermann

profesor logike, filozofije i psihologije. Usporedno s predavanjem u gimnaziji, u vrijeme Prvoga svjetskog rata bio je vojni kapelan od 1. listopada 1914. do 3. studenoga 1918. godine. Dana 22. srpnja 1918. habilitirao je na Mudroslovnom fakultetu, a 6. rujna 1918. započeo je sveučilišnu karijeru na katedri filozofije Bogoslovnog fakulteta. Već je sljedeće godine, 22. rujna 1919., imenovan redovitim profesorom na istom fakultetu, gdje je do prisilnoga umirovljenja 21. listopada 1946. predavao sljedeće predmete: ontologiju, opću noetiku, noetiku, teodiceju, psihologiju, Kantovu i skolastičku filozofiju, empirijsku psihologiju, filozofsku psihologiju, uvod u školsku filozofiju, uvod u filozofiju, seminarske vježbe i

filozofijski seminar. U akademskoj godini 1919./20. obnašao je dužnost prodekana, a 1920./21. i dužnost dekana Bogoslovnoga fakulteta u Zagrebu. Godine 1921. primljen je kao pravi član Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti na glavnoj skupštini 25. travnja te godine u filozofsko-juridički razred zbog znanstvenoga rada na temi "Kant i metafizika". Rektor Zagrebačkog sveučilišta bio je akademske godine 1923./24., a prorektor sljedeće akademske godine u kojoj je, umjesto prisilno umirovljenoga Ladislava Polića, obavljao dužnost rektora. Od 1925. do 1928. bio je predsjednik Udruženja visokoškolskih nastavnika u Zagrebu. U to vrijeme Zimmermann je dobio ponudu da postane ministar vjera i bogoštovlja u Kraljevini SHS. U razdoblju 1920-ih i 1930-ih na znanstvenom polju donio je izniman rezultat u različitim pitanjima iz filozofije, teologije i psihologije. Osim toga, u kulturnom i znanstvenom životu međuratnog razdoblja još je sudjelovao kao član Matice hrvatske, član komisije za reformu sveučilišta u Kraljevini Jugoslaviji te član uredništva *Hrvatske enciklopedije*. U vrijeme Nezavisne Države Hrvatske (NDH) kratko je vrijeme predsjedao komisijom za reformu sveučilišta. Za vrijeme rata napisao je zbirku eseja pod naslovom *Kriza kultura* u kojoj je, osim kritičke rasprave o marksističkoj ideologiji, pokušao filozofski artikulirati pravo hrvatskoga naroda na samostalnu državu. Zbog toga je izveden pred sud u veljači 1946., nakon čega je uklonjen sa Sveučilišta i iz Akademije. Do smrti 1963. napisao je nekoliko filozofskih djela i tekstova pod pseudonimom, ali ih zbog nemogućnosti pristupa kulturnoj javnosti nije mogao objaviti.¹

Zbog činjenice da se Zimmermannovo intelektualno stvaralaštvo suprotstavljalo kanonima komunističke ideologije nimalo ne iznenađuje što su njegova osoba i djelo doživjeli znanstveni i kulturni memoricid u razdoblju komunističkog režima u Hrvatskoj (1945.–1990.). Tijekom toga razdoblja spomen o Zimmermannu ograničio se na elementarne pojedinosti o osobi i djelu,

¹ Vidi Ivan TADIĆ, *Filozofska misao Stjepana Zimmermanna*, Split 2010., 9.-10.; Ivan ČEHOK, "Stjepan Zimmermann", *Novija hrvatska filozofija* (ur. Franjo Zenko), sv. 10., Zagreb 1995., 289.-291.

kao što je to slučaj s enciklopedijskim člancima D. Grlića, objavljenima u *Enciklopediji Jugoslavije* (1971.) i *Leksikonu filozofa* (1982.)² ili pak emigrantskim sjećanjima D. Žanka u *Hrvatskoj reviji* (1967.)³. Iznimka u tom pogledu neobjavljeni je magistarski rad A. Kusića (1965.) koji je prvi na istraživački način pristupio filozofovu opusu ubrzo nakon smrti. Osim toga u inozemstvu ga je spominjalo nekoliko filozofskih enciklopedija nastalih u istom razdoblju na engleskom, ruskom, talijanskom i njemačkom jeziku u člancima pod različitim naslovima – kršćanska filozofija, neotomizam, neoskolastika i jugoslavenska filozofija.⁴ U inozemstvu je, i to u Rimu, nastao i neobjavljeni magistarski rad o problemu spoznaje u Zimmermannovim djelima na kojem je radio I. Tadić (1989.)⁵

Nakon sloma komunističke vladavine, tijekom zadnja dva desetljeća postupno se otkrivao proskribirani Zimmermannov opus, koji je najveće zanimanje pobudio kod istraživača iz filozofske znanosti, što je i shvatljivo s obzirom na to da je Zimmermann svoj najveći doprinos ostvario na području filozofije. Tako se I. Čehok početkom 1990-ih među prvima upustio u sustavno istraživanje Zimmermannova djela objavljivanjem sintetskoga prikaza njegove filozofije i ponovnim izdavanjem njegovih tekstova.⁶ Isto tako u monografskom prikazu hrestomatije hrvatske filozofije XIX. i XX. st. pod naslovom *Novija hrvatska filozofija* (1995.) Čehok je donio uvodnu studiju o Zimmermannu i objavio u tom djelu nekoliko tekstova iz njegovih najznačajnijih djela.⁷ Zanimanje za Zimmermannovu baštinu promovirao je i znanstveni skup koji je organiziran pod pokroviteljstvom Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti (HAZU) i Katoličko-bogoslovnoga fakulteta u listopadu 2000. godine, nakon kojega J. Oslić, Ž. Pavić, F. Zenko, L. Auberger i D. Škarica nastavljaju daljnja istraživanja u člancima, raspravama i predavanjima.⁸ Najnoviju monografsku

² Zanimljivo je da se autor kod citiranja bibliografije ograničio na radove do 1934., ne spominjući najvažnija djela iz kasnije Zimmermannove faze kao što su primjerice *Filozofija i religija* iz 1937. i *Kriza kulture* iz 1943. godine. Bez obzira na to je li Grlićevo ispuštanje kasnijih djela ideološki motivirano od njega samog ili je to djelo cenzora, ostaje činjenica da je upravo 1933. ili 1934. godina bila prijelomna točka starijega Zimmermanna, kada se njegova filozofija od dotadašnje preokupacije filozofijom spoznaje okreće prema filozofiji kulture u kojoj je Zimmermann uspostavio kritiku marksizma, materijalizma i ateizma. Danko GRLIĆ, *Leksikon filozofa*, Zagreb 1982., 463.

³ Dušan ŽANKO, "Jedan kulturno-filozofski dokument u povijesnom životu Hrvatske: Stjepan Zimmermann o Nezavisnoj Državi Hrvatskoj", *Republika Hrvatska*, Buenos Aires, 1967., br. 71/72, 3.-21.

⁴ Ivan ZELIĆ, "Inozemni pogled na hrvatsku kršćansku filozofiju pod komunizmom", *Obnovljeni život*, 3 (57), Zagreb 2003., 305.-316.

⁵ I. ČEHOK, *Filozofija Stjepana Zimmermanna*, Zagreb 1993., 144.

⁶ Isto; I. ČEHOK, *Život i djelo Stjepana Zimmermanna*, Zagreb 2002.; Stjepan ZIMMERMANN, *O hrvatskoj filozofiji i kulturi*, (ur. I. Čehok), Zagreb 2001.

⁷ I. ČEHOK, "Stjepan Zimmermann", 289.-388. Čehok osim uvodne studije donosi dijelove tekstova iz njegovih najznačajnijih djela *Opća noetika*, *Filozofija i religija*, *Filozofija života* i *Kriza kulture*.

⁸ Ovdje se navodi djelomičan popis najvažnijih studija o Zimmermannu u posljednjem desetljeću: *Zbornik radova sa znanstvenog skupa u HAZU 5. listopada 2000. o životu i djelu Stjepana Zimmermanna*, ur. Josip Oslić, Željko Pavić, Zagreb 2002.; Stjepan ZIMMERMANN, *Humanizam i totalitarizam*, (gl. ur. Željko Pavić), Virovitica 2003.; ISTI, *Izdavačka kritika teksta S. Zimmermanna "Jaspersov egzistencijalizam"*, Zagreb 2002.; Leopold AUBERGER, "Metafizika

studiju o Zimmermannovoj filozofskoj misli s opsežnim bibliografskim pregledom donio je I. Tadić pod naslovom *Filozofska misao Stjepana Zimmermanna* (objavljena početkom 2010. godine).⁹

Ovdje izneseni doprinosi upoznavanju Zimmermanna uglavnom su usredotočeni na tekstualnu odnosno hermeneutičku analizu njegovih djela i s tim povezanu rekonstrukciju njegove filozofske misli. Premda je to itekako relevantno u razmatranju njegova opusa, ipak u njima korišteni pristupi ne omogućuju pregled svih aspekata Zimmermannova opusa. Stoga je važno uvođenje novih metodoloških pristupa, na što pretendira ova rasprava, koji bi u većoj mjeri skrenuli pozornost na kulturni, društveni i politički kontekst koji su imali nemalo značenje i važan utjecaj na njegovo cjelokupno intelektualno djelo. Jednako tako ne treba izgubiti iz vida ni reverzibilno djelovanje samoga toga djela kroz koje je Zimmermann sa svojim intelektualnim kapitalom pokušao utjecati i utjecao, dakako, s vlastitih idejnih uporišta, na svoju epohu.

U ovom slučaju to se konkretno odnosi na njegovo djelovanje u vrijeme postojanja prve jugoslavenske države (1918.–1941.), razdoblje u kojem se Zimmermann iskazao kao eminentni znanstvenik istaknuvši se svojim istraživačkim doprinosom na područjima različitih znanstvenih disciplina kao što su filozofija, teologija i psihologija. U međuratnom vremenu Zimmermann je obavljao niz uglednih javnih funkcija u znanstvenom i kulturnom životu. Djelujući na takvim društvenim pozicijama u vremenima napetih ideoloških i političkih borbi, na koje je utjecalo i kompleksno povijesno naslijeđe otomanskog i habsburškog imperija od čijih se dijelova sastojala jugoslavenska država, Zimmermanna takve okolnosti kao intelektualca i filozofa naprosto nisu mogle ostaviti indiferentnim i neutralnim. Zato se aktivno uplitao u glavna filozofska, ideološka i politička previranja u prvoj jugoslavenskoj državi. Zbog zasluga na područjima filozofije postao je jedan od najznačajnijih filozofa u Hrvatskoj i tadašnjoj jugoslavenskoj državi, dok je zajedno sa slovenskim filozofom Alešom Ušeničnikom (1869.–1952.) predstavljao glavnog protagonista neoskolastičkog filozofskog pokreta u međuratnom razdoblju. Komunistički je režim nakon 1945. Zimmermanna i Ušeničnika tretirao doslovce istovjetno – jedan od glavnih utemeljitelja Slovenske akademije znanosti i umjetnosti iz nje je isključen 1948. godine – tako

kulturnoga života i filozofiranje o hrvatskim narodnim pitanjima u radovima S. Zimmermanna o hrvatskoj filozofiji i kulturi”, *Bogoslovska smotra*, 74 (2003.), 649.-684.; Josip OSLIĆ, *Vjera i um. Neoskolastički suvremeni pristup*, Zagreb 2004. Autor je pokušao evaluirati filozofske opuse sa stajališta razumnog pristupa vjeri svojih prethodnika na filozofskoj katedri Bogoslovnoga fakulteta, među kojima je uz Vjekoslava Bajsića i Vilima Keilbacha obradio i Stjepana Zimmermanna; Franjo ZENKO, “Stjepan Zimmermann kao filozof”, *Zbornik radova međunarodnog simpozija 725 godina franjevacu u Virovitici*, Zagreb – Osijek 2006., 259.-269.; Dario ŠKARICA, “Zimmermannova noetička polemika sa Hijacintom Boškovićem”, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, 29 (2003.), ½ (57/58), 193.-220.; ISTI, “Zimmermannova kritika skepticizma”, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, 30 (2004.), 149.-171.; ISTI, “Zimmermannova kritika pragmatizma”, *Filozofijska istraživanja*, 24 (2004.), sv. 2., 577.-600.; ISTI, “Zimmermann o trima vrstima o znanja”, *Filozofijska istraživanja*, 25 (2004.), sv. 3.-4., 929.-976.; ISTI, “Kulpe i Zimmermann o polaznom i konačnom predmetu psihologije”, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, 67-68 (2008.), 217.-259.; ISTI, “Izvorni Zimmermannov nauk o odnosnom opažanju”, *Prilozi za istraživanja hrvatske filozofske baštine*, 35 (2009.), 69, 99.-121.

⁹ I. TADIĆ, *n. dj.*

da njihovi likovi na neki način metaforički predstavljaju poslijeratnu sudbinu neoskolastičke filozofije u komunističkoj Jugoslaviji.¹⁰

Prije nego što uđemo u detaljniju analizu Zimmermannova mjesta u znanstvenom i intelektualnom životu međuratnog razdoblja i ideoloških rasprava sa zastupnicima liberalizma i marksizma, držimo vrijednim pozornosti ponuditi kratak osvrt na razdoblje prije 1918., kada se Zimmermann u prvoj dionici svoga života svjetonazorski i intelektualno formirao u okruženju događaja koji su vezani uz razvoj neoskolastičke filozofije i pojavu Hrvatskog katoličkog pokreta.

Glavni utjecaji na Zimmermannovo svjetonazorsko i intelektualno formiranje

Iz prve faze Zimmermannova života, koja je završila početkom njegove sveučilišne karijere 1918., osim vlastite motivacije važan utjecaj u odabiru duhovnoga i intelektualnoga poziva mladoga Zimmermanna imala je virovitička franjevačka zajednica.¹¹ No odlaskom u bogosloviju nisu prestala preispitivanja vlastitih ideala i životnih ciljeva, tipična za tu fazu ljudskoga života, dapače, ona su bila još pojačana mladenačkom znatiželjom, kao i širokim interesima za religijska, znanstvena i kulturna pitanja koja je u nadarenom mladom čovjeku potaknula gimnazijska naobrazba. Bila je riječ o konzumiranju "modernističke" literature koja je izražavala skepsu i kritiku kršćanske vjere te dovodila u pitanje njegove dotadašnje ideale i uvjerenja.¹² Ovako je opisao u svojoj autoergografiji vlastite duhovne i misaone borbe u tom razdoblju svoga života, koje na neki način dočaravaju i ambijent odgojnih i obrazovnih institucija toga vremena u kojima je Zimmermann boravio:

Tražim smisao života. Na različite je način dopirao do mene Nietzscheov poziv: "Ne vjerujte onima, koji vam govore o prekozemaljskim nadama." Koji je smisao kršćanstva? (...) Kroz nekoliko sam godina osjećao sklonost bijegu pred životom, neki nagon k nihilizmu. Podržavala me još jedino žudnja za svjetlinom izlaska – na jednu ili na drugu stranu, pa da onda krenem među ljude propovijedati pobjedu istine. Hoće li to biti materializam ili kršćanstvo?¹³

¹⁰ O Zimmermannovim pozitivnim recenzijama njegovih djela, koje je smatrao značajnim kulturnim doprinosom za slovenski narod, vidi S. ZIMMERMANN, "Aleš Ušeničnik, Dialektični materijalizam", *Bogoslovska smotra*, 26/1938., br. 2, 219.; ISTI, "Aleš Ušeničnik, Izabrani spisi III.", *Bogoslovska smotra*, 28/1941., br. 4, 304.

¹¹ O tome svjedoči činjenica da je Zimmermann cijeloga života simpatizirao franjevački red i njegovu duhovnost, pa je i sam bio član šire franjevačke zajednice kao franjevački subrat (*confrater*). Isto tako prema vlastitoj je želji pokopan u franjevačkom habitu, dok je rukopisnu ostavštinu svojih djela oporučno ostavio zagrebačkim franjevcima na Kaptolu. S. ZIMMERMANN, *O hrvatskoj filozofiji i kulturi*, 6.

¹² *Isto*, 53. "U samotno ljetovanje maturalnih praznika (1903.) pada raznovrsna lektira, za koju nisam bio umno dorastao i koja je bez vodiča mogla izazvati duševne pometnje. Zajedno s Faustom, Manfredom, Božanstvenom glumom, čitao sam Marxa, Krafft-Ebinga, Haeckela, 'brošire pokreta za etičku kulturu' i Peschove Weltratsele."

¹³ *Isto*, 54.-55., 59. Koliko je u tom vremenu za mladog sjemeništarca bilo problematično

Vrhunac krize u mladom Zimmermannu dogodio se pred kraj teološkog studija 1906., kada je na osobnu inicijativu, bez ikakvih konzultacija s upraviteljima, napustio sjemenište i bogosloviju i sedmi semestar proveo na Bečkom sveučilištu. No, rezigniran predavanjima, odustao je od bečkog filozofskog studija te se vratio u Zagreb gdje je dovršio Teološki fakultet i zaredio se za svećenika Zagrebačke nadbiskupije. Time je definitivno zadan smjer buduće svjetonazorske i intelektualne orijentacije, koja je osobito odlaskom u Rim i stjecanjem obrazovanja na filozofskom studiju sveučilišta Gregoriana (1907.–1910.), tada jednom od glavnih središta neoskolastičke filozofije, dala pečat cijelom kasnijem Zimmermannovu životnom opusu.¹⁴

Neoskolastički filozofski pokret, kojem je Zimmermann pripadao i čije je idejne pravce slijedio tijekom čitavog svog filozofskog rada, nastao je kao reakcija na snažan prodor moderne filozofije u drugoj polovini XIX. st., dok je punu legitimaciju doživio u enciklici *Aeterni Patris* pape Leona XIII. iz 1879. godine.¹⁵ U vrijeme Zimmermannova stjecanja akademskoga obrazovanja u prvom desetljeću XX. st. obrazovne institucije pod crkvenom upravom bile su pod jakim utjecajem tog filozofskog pokreta. Taj je pokret u prvoj polovini XX. st. zahvatio gotove sve katoličke intelektualne krugove Zapada, kojima je ponovno otkrivanje i istraživanje skolastičke filozofske baštine postao okvir za dijalogiziranje s modernim misliocima, što je bio slučaj i sa samim Zimmermannom.

Upravo je u vrijeme njegova boravka na Gregoriana došlo do kulminacije sukoba unutar i izvan Katoličke crkve s modernističkim filozofijama i ideologijama poznatog pod nazivom – *antimodernizam*. Zbog toga je u katoličke obrazovne ustanove papa Pio X. za profesore uveo “antimodernističku prisegu”, koja je ih obvezivala na distanciranje od ideja modernih filozofija poput onih njemačkih filozofa Hegela i Schellinga, jer se u tome vidjela mogućnost unošenja njihovih učenja u katoličku teološku i filozofsku tradiciju.¹⁶

čitati Kantove tekstove potvrđuje i Zimmermannova anegdota iz sjemeništa: “Odněkuda sam nabavio Reclamovo izdanje Kanta; bio mi je oduzet od sjemenišnoga poglavara, kad me je zatekao kod lektire u jednom zakutnom hodniku, u sumraku.”

¹⁴ O tim presudnim životnim odlukama i dvojbama zapisao je sljedeće: “Razočaran na тамошњем filozofskom fakultetu (o. p. u Beču) predavanjima Jodla i Jerusalema, vratio sam se u bogosloviju i nakon toga pošao u Rim na filozofske studije. Požudno sam stao izučavati skolastičku filozofiju; njoj imam zahvaliti temeljitost metode i kritičku verziranost.“ (...) Glavna moja djela – Opća noetika, Kant i neoskolastika, Duševni život, Filozofija i religija – čine sustavnu osnovicu posljednjim djelima: Religija i život, Filozofija života, Kriza kulture i Smisao života. Klice toga razvoja nalazim u početnoj školskoj orijentaciji rimskoga studija (1907.-1910.)” S. ZIMMERMANN, *Putem života – autoergografija*, Zagreb 1945., 70.-71., 92.

¹⁵ Povratkom na skolastičku filozofiju, kojoj je tomistička filozofija predstavljala temelj i koju enciklika naziva *philosophia cristiana*, Katolička crkva nastojala je potaknuti izgradnju sustavnog filozofskog nauka na principima učenja Tome Akvinskoga kao odgovor na moderna filozofska strujanja u znanosti i kulturi na prijelazu iz XIX. u XX. stoljeće. Usp. Mario JOSIPOVIĆ, “Pojam i pregled razvoja neoskolastike”, *Filozofijska istraživanja*, 14 (1994.), 53-54, sv. 2.-3., 439.-452.

¹⁶ Ivan MACAN, “Filozofija u crkvenim dokumentima”, *Obnovljeni život*, 1 (2000.), 55, 30.-32.

U takvoj se atmosferi u Katoličkoj crkvi, između lojalnosti neoskolastičkoj filozofiji, koja je dobila službeni crkveni autoritet, i izazovima koje je s druge strane svojim rezultatima i spoznajama postavljala moderna filozofija, formirao budući filozof. Stoga je početni Zimmermannov interes pod utjecajem pitanja modernizma njegova vremena u vrijeme profesorskoga posla na Nadbiskupskoj gimnaziji (1911.–1918.) bilo istraživanje filozofije spoznaje i komentiranje tekstova njemačkoga filozofa Immanuela Kanta. Kanta su Zimmermann i čitava neoskolastička tradicija smatrali “filozofskim divom koji je smrvio metafiziku”, nakon čega su na njegovim subjektivističkim i idealističkim nazorima o ljudskoj spoznaji izgrađeni moderni ideološki postulati kakvi su se manifestirali u tada aktualnom “modernizmu”. Zato je bez studija Kantove filozofije bilo nemoguće ući u polemike s takvim fenomenima koji su se nazirali na počecima XX. st. ne samo u filozofiji, nego i u politici, znanosti, književnosti, kulturi i umjetnosti. Osim toga, Kantov sustav nije za Zimmermanna i neoskolastičku filozofsku školu predstavljao jedino predmet kritike zbog krucijalne uloge u rađanju “modernizma”, nego i koristan instrument u sučeljavanjima s empirizmom i pozitivizmom. Ti su se filozofski pravci iz prirodnih znanosti prelijevali u filozofske i kulturne rasprave toga doba, služeći kao uporišta za osporavanje filozofije na metafizičkim principima koju je Zimmermann zastupao.¹⁷

Od neoskolastičkih autora koji su imali utjecaj na Zimmermannovu filozofiju, i to u kontinuitetu, na prvome je mjestu njemački filozof Joseph Geysler (1869.–1949.), s kojim je ostao u korespondenciji tijekom gotovo cjelokupnog filozofskog rada; potom su to bili Agostino Gemelli (1878.–1959.), Martin Grabmann (1875.–1949.) i Constantin Gutberlet (1837.–1928.), koje je smatrao glavnim prvacima neoskolastičke filozofije svoga vremena.¹⁸ Utjecaj glavnih filozofa njemačke neoskolastičke tradicije nije bio slučajan: s jedne strane školovao se u njemačkom kulturnom ambijentu kolegija Germanicum-Hungaricum rimske Gregorijane, koji je primao studente i predavače iz Austro-Ugarske Monarhije i Njemačkoga Carstva, a s druge mu je njegovo njemačko podrijetlo omogućilo odlično poznavanje njemačkoga jezika i kulture. Otuda je Zimmermann po svojim interesima i temama slijedio tu tradiciju koja se, za razliku od francuske neoskolastike koja se bavila sučeljavanjem i polemikama s filozofijom Henria Bergsona (1859.–1941.), više zaokupljala

¹⁷ O toj važnosti Kantovih dostignuća za neoskolastičku filozofiju Zimmermann je ustvrdio: “Tek je Kantova zasluga koja znači epohu u shvatanju ljudske spoznaje, upravo to, što je ustvrdio, da se za spoznaju realnog svijeta, iziskuje sintetička misaona funkcija, koja se ne ravna po empiričkom, aposteriornom sadržaju, već po apriornim regulama razuma (...) Upravo je Kant apsolvirao neke od najtežih problema što ih je skolastičkom mišljenju zadavala škola empirizma...” Vidi I. ČEHOK, *Filozofija Stjepana Zimmermanna*, 10.

¹⁸ Tako o Geysleru piše ovo: (*op. a. J. Geysera*) *koga sam kasnije najviše cijenio s njim se u Münchenu upoznao te do danas ostao u tjesnoj kolegialnoj vezi. S. ZIMMERMANN, Putem života – autoergografija*, 145.

kritikom i polemikama s neokantovskom filozofijom, fenomenologijom i egzistencijalizmom.¹⁹

S druge strane u Hrvatskoj na početku stoljeća, pod utjecajem prethodno razmatranih europskih duhovnih gibanja, “modernizam” i njime prožeta liberalna ideologija, uglavnom nošeni na krilima inteligencije školovane na sveučilištima praško-slavenskog kulturnog kruga i pod utjecajem Tomáša Masaryka, postaju društveno-kulturni *mainstream*. Kao odgovor na takve tendencije pojavljuje se 1903. godine Hrvatski katolički pokret pod inicijativom biskupa Antuna Mahnića, koji je u svojim početnim organizacijskim aktivnostima nastojao regrutirati mladu inteligenciju na studijima izvan zemlje, pokušavajući spriječiti njezinu indoktrinaciju liberalnim idejama. Na tragu toga Zimmermann se već u vrijeme svoje kratke bečke epizode povezuje s tim pokretom pridružujući se krugu studenata koji je predvodio tada student filozofije Ljubomir Maraković (1887.–1959.) oko akademskog društva “Hrvatska” i časopisa *Luč*. Zimmermann je svojim referatom aktivno sudjelovao na Trsatском sastanku od 21. do 23. kolovoza 1906., značajnog po tome što je označio prijenos djelovanja pokreta iz inozemstva u domovinu.²⁰ Za Mahnića, koji je bio neosporni autoritet Hrvatskoga katoličkog pokreta, mladi je Zimmermann figurirao kao intelektualni kapacitet koji je po njegovu mišljenju trebao u hrvatskoj filozofiji i kulturi neutralizirati utjecaj Kantove filozofije i modernističkih strujanja.²¹

Zimmermannove polemike s liberalizmom i marksizmom

Ni predvečerje raspada Austro-Ugarske Monarhije nije uspjelo omesti latentni ideološki sukob liberalizma i katolicizma u Hrvatskoj, prisutan od početka stoljeća, koji se jasno ocrtao prilikom stjecanja Zimmermannovih

¹⁹ I. ČEHOK, *Filozofija Stjepana Zimmermanna*, 51. Izvan neoskolastičkog kruga simpatizirao je fenomenološku školu koja se za razliku od dotadašnjeg razvoja filozofije otvorila metafizičkim pitanjima, a čiji je najistaknutiji filozof bio Edmund Husserl (1859.–1938.). Zimmermann je prihvatio pojam intencionalnosti kojeg je Husserl usvojio od svoga učitelja Franza Brentana (1838.–1917.), pojam po kojem se opravdavala metafizička spoznaja po načelima kauzalnosti, finalnosti i supstancijalnosti. Isto tako na Zimmermannovu psihologiju znatan utjecaj imao je njemački psiholog Oswald Kulpe (1862.–1915.) i njegova wurzburška škola čije je rezultate koristio kako bi povezoao dosege moderne psihologije s tradicionalnim skolastičkim učenjem. Treba istaknuti da Zimmermann u prihvaćanju utjecaja navedenih škola iz područja filozofije i psihologije nije bio originalan, nego se njegov interes za njihove ideje i spoznaje kretao na generalnoj crti odnosa neoskolastičke filozofske tradicije prema njima. O tome vidi D. ŠKARICA, “Kulpe i Zimmermann o polaznom i konačnom predmetu psihologije”; S. ZIMMERMANN, *Putem života – autoergografija*, 150.

²⁰ Općenito o Hrvatskom katoličkom pokretu, a napose o njegovim bečkim počecima među studentima, vidi Jure KRIŠTO, *Hrvatski katolički pokret 1903.-1945.*, Zagreb 2004., 39.-46. O Zimmermannovu sudjelovanju na Trsatском sastanku vidi “Rezolucije I. sastanka hrv. Kat. Đaštva na Trsatu”, *Luč* (Zagreb), siječanj 1907., br. 4, 113.-115.

²¹ Antun MAHNIĆ, “Prigodom jedne habitacione radnje”, *Novine*, br. 187, 1. IX. 1918., 2.; ISTI, “Prigodom jedne habitacione radnje”, *Novine*, br. 188, 3. IX. 1918., 2.

pozicija u znanstvenom i kulturnom životu. Tako su početak njegove sveučilišne karijere 1918. obilježile javne polemike u kojima se Zimmermannova kandidatura za katedru na Filozofskom fakultetu od strane "liberalaca" predstavljala kao akt "klerikalizacije" Sveučilišta. Nositelji liberalne ideologije odnosno Zimmermannovi kritičari iz "naprednjačkih" redova propagirali su u tadašnjoj Hrvatskoj antiklerikalizam i antikatolicizam.²² Polazeći s takvih pozlazišta, smatrali su da je sloboda vrhovni i jedini kriterij ljudskoga stvaranja, pa tako i filozofiranja, stoga po njima on kao svećenik i skolastik "u filozofiji nema slobode mišljenja, nego je vezan crkvenim autoritetom i disciplinom te da je njegov filozofski rad apologetski tendenciozan". Usljed moguće političke intervencije vladajuće Hrvatsko-srpske koalicije i sveučilišnih demonstracija "liberalaca" pronađeno je kompromisno rješenje pa je Zimmermann nakon uspješno apsolvirane habilitacije na Filozofskom fakultetu prešao na katedru filozofije na Teološkom fakultetu.²³

Zimmermann je do početka 1930-ih uglavnom zaokupljen jednom od temeljnih filozofskih disciplina – filozofijom spoznaje i Kantovim prinosom na tom području, tako da mu je poznavanje "protestantskog filozofa", kako ga je nazivao, donijelo novo priznanje znanstvene i kulturne zajednice. Naime, 1921. primljen je u jugoslavensku Akademiju s epitetom jednog od najboljih poznavatelja toga njemačkog filozofa u novoj jugoslavenskoj državi.²⁴ No i taj Zimmermannov napredak na društvenim pozicijama doživio je osporavanje popraćeno kritičnim tonom, iza kojeg je nesumnjivo stajala ideološka pozadina liječnika i povjesničara medicine Luje Thallera (1891.–1949.) koji je smatrao da je takav postupak "kršenje slobode nauke".²⁵

Prema drugoj polovini 1920-ih okreće se sustavnom proučavanju psihologijske znanosti, tako da je 1927. državno Ministarstvo prosvjete odobrilo njegov srednjoškolski udžbenik. No i takva orijentacija prema psihologijskim temama nije nastala bez vanjskih poticaja ako se zna da je u tom vremenu Ramiro Bujas (1879.–1959.), pionir hrvatske psihologije i učenik utemeljitelja moderne eksperimentalne psihologije Wilhelma Wundta, poduzeo niz infrastrukturnih pohvata u pravcu izgradnje psihologije koja se suprotstavljala Zimmermannovu neoskolastičkom pogledu na psihologiju, kao i crkvenim doktrinama.²⁶ Liberalne i katoličke koncepcije

²² J. KRIŠTO, *Prešućena povijest – Katolička crkva u hrvatskoj politici 1858-1918.*, Zagreb 1993., 183.-192., 217.-220., 270.-274. U više poglavlja govori se o višeslojnim sastavnicama naprednjačke ideologije i izvorima njezina antiklerikalizma i antikatolicizma koji je u bansku Hrvatsku došao na početku XX. st. povratkom mladih sveučilištaraca s Praškog sveučilišta.

²³ "Značajna habilitacija na zagrebačkom sveučilištu", *Hrvatska njiva*, br. 12, 23. III. 1918., 206.; "Još o habilitaciji dr Zimmermanna", *Hrvatska njiva*, br. 14, 6. IV. 1918., 240.; Albert BAZALA, "Habilitacija dr Zimmermanna i sloboda nauke", *Hrvatska njiva*, br. 15, 13. IV. 1918., 265.; Lujo THALLER, "Stjepan Zimmermann. Opća Noetika", *Hrvatska njiva*, br. 27, 6. VII. 1918., 465.

²⁴ I. TADIĆ, *n. dj.*, 26. Kako su se Kantovi tekstovi počeli prevoditi na hrvatski jezik tek od 1953., suvišno je govoriti koju je težinu imao Zimmermannov prikaz i analiza Kantove filozofije.

²⁵ L. THALLER, "Zar je moguće?", *Jugoslavenska njiva*, br. 12, 26. III. 1921., 188.-189.

²⁶ Bujas je nasuprot Zimmermannu slijedio Wundta u psihologiji, negirajući metafiziku i

u području psihologije i njihova razmimoilaženja početkom 1930-ih stvorila su široku diskusiju na relaciji Zimmermann – Bujas, u koju se kao Bujasov apologet i istomišljenik uključivao i Zdenko Vernić. Tako je Vernić prigodom objavljivanja Zimmermannove knjige s psihologijskom tematikom *Duševni život* 1932. u izdanju Akademije prozvao Akademiju da se ogriješila o “interkonfesionalni akt i slobodu savjesti pomažući izdavanje psihologije prema katoličkim stajalištima”. Na to se Zimmermann branio od prigovora da “vodi znanstvenu propagandu za filozofska načela katolicizma” dokazima “da se on ne poziva na autoritet Crkve nego na razum kao izvor filozofiranja, i da se temelj nauka o duši koji on zastupa već nalazio u Aristotelovoj filozofiji, i da ako je njegova filozofija vjerska propaganda kako kritičari govore, onda je i grčki filozof Aristotel vjerski propagator”.²⁷ Zanimljivo da je kulminacija debate s Bujasom i njegovim krugom paradoksalno bila potaknuta različitim interpretacijama Freudove psihoanalize i Adlerove individualne psihologije, psihologijskih teorija kojoj su obojica bila nesklona. Naime, početkom 30-ih godina sučeljavanja oko Freudove i Adlerove psihologije potresaju zagrebačke akademske krugove, a na poseban način lijevu inteligenciju. Tako je Bujas kao filozof liberalnog usmjerenja nazirao u tim teorijama socijalnu dimenziju i povezanost s marksizmom smatrajući da pojam “nesvjesnoga” kod Freuda nema nikakve veze s egzaktno-eksperimentalnom metodom koja je za njega temeljni kriterij psihologijske znanosti. Zimmermannova obrana koncepta “nesvjesnoga” nije značila pristajanje uz Freudove psihologijske definicije, nego opovrgavanje Bujasova pozitivističkog i antimetafizičkog poimanja psihologije u kojoj nije bilo mjesta za takav koncept. Povodom Zimmermannove reakcije na Bujasovo predavanje na Pučkom učilištu u tekstu “U naučnu obranu”, ovaj je sudskim putem tužio Zimmermanna, u čiju su obranu ustali Alfred Adler (1870.–1937.), Sigmund Freud (1856.–1939.) i zagrebački fizičar židovskoga podrijetla Zvonimir Richtmann (1901.–1941.), pripadnik zagrebačke lijeve inteligencije, nakon Bujasovih etiketiranja da su to “boljševičke” psihologije.²⁸

Isto tako na području filozofije, koja mu je bila primarna preokupacija, vodio je polemike sa zagrebačkim filozofom češkoga podrijetla Albertom Ba-

zastupajući pozitivizam, bio je sumnjičav prema pitanjima duše i Boga, pa su za njega ta pitanja prepuštena subjektu, pri čemu taj Bujasov subjektivizam spoznajnu sposobnost ograničava na pozitivne činjenice izvedene iz empirijskoga iskustva. Npr. S. ZIMMERMANN, “U naučnu obranu”, *O hrvatskoj filozofiji i kulturi*, 158.-160.

²⁷ Stjepan ZIMMERMANN, “Dr. Vernić o mojoj knjizi *Duševni život*”, *Bogoslovska smotra*, br. 4, vol 20., 1933., 490.-494.

²⁸ Zvonimir RICHTMANN (pseudonim: Ravnikar), “Psihologija u sudnici”, *Književnik*, Zagreb, br. 2/1933., 83.-84. Uopće o raspravama među lijevim intelektualcima o Adlerovoj i Freudovoj psihologiji usp. Božo KOVAČEVIĆ, *Slučaj zagrebačkih revizionista*, Zagreb 1989. Na kraju je sudski postupak likvidiran, a Zimmermann je uključio u sudski proces i Freuda i Adlera koji su pismima izrazili potporu Zimmermannu. O tome vidi S. ZIMMERMANN, “U naučnu obranu”. Zanimljivo je da je poslije Bujas, kao “građanski inteligent” nakon V. kongresa KPJ 1948. i zacrtavanja borbe protiv “neprijatelja marksizma” na sveučilištima, bio pošteđen “čistke” zbog predratnih zasluga u borbi protiv Zimmermannovih psihologijskih stajališta; vidi Krunoslav MATEŠIĆ, “Drugo razdoblje testova i postupaka testiranja u Hrvatskoj od 1932. do 1948. godine”, *Suvremena psihologija*, 9 (2006.), 1, 97.

zalom (1877.–1947.), glavnim ideologom i filozofom građanskoga liberalizma. Filozofski sukobi njih dvojice, koji su nerijetko prelazili u otvorene osobne razmirice, predstavljali su tako okršaje vodećih autoriteta liberalne i katoličke misli, koje su prožimale međuratni zagrebački akademski život. Stoga se njihova različita i oprečna duhovna usmjerenja sukobljavaju u području filozofije. Tako je za Zimmermanna kao intelektualističkog filozofa Bazalin voluntarizam “uništavanje razumnosti” s obzirom na to da je sljedbenik kršćanske i grčke filozofske tradicije utemeljene na *logosu*. Dotle se Bazala povodio za suvremenim strujanjima voluntarističke i egzistencijalističke filozofije koje su osporavale *logosu* središnje mjesto u filozofiji, formulirajući svoju vlastitu filozofsku teoriju o aktivističkom voluntarizmu.²⁹ Nadalje, u okolnostima pokušaja negiranja hrvatske nacionalne kulture i tradicije, Zimmermann i Bazala nastojali su afirmirati hrvatsku filozofiju i u isto vrijeme obrazložiti njezinu genezu i u skladu s tim izvesti interpretaciju njezine povijesti. Dok je Zimmermann smatrao da je kršćanstvo imalo presudnu ulogu u početku hrvatske filozofije i čitavom kasnijem razvoju filozofije zbog toga što je filozofija bila u uskim relacijama s religijom i teologijom, Bazala je nasuprot tome u vezi s idejom nacionalne filozofije stavljao jači naglasak na njezinu “samoniklost i originalnost” u odnosu na vanjske utjecaje. Zimmermann je sljedećim riječima elaborirao svoju glavnu tezu o povijesti hrvatske filozofije:

Prema rečenome postaje potpuno opravdana tvrdnja da se filozofska povijest hrvatskoga naroda otpočinje izgrađivati već njegovim pokrštenjem. Ona je još davnija i opće čovječanska na osnovici naravne religije, ali kršćanska je u eminentnom smislu po tom, što je hrvatski narod kroz niz vjekova stajao pod naročitim utjecajem kršćanstva, koje je ne samo religijskim sadržajem, nego i po svojim predstavnicima u općem kulturnom pogledu određivao duševni razvitak hrv. naroda. Tako je bilo i u filozofiji. Zato je povijest filozofije kod nas najtješnje povezana s djelovanjem crkve u narodu i napose u školstvu. Kršćanska je filozofija napose bila živa moć u tisućgodišnjoj kulturnoj historiji hrvatskoga naroda.³⁰

Treća točka razilaženja njih dvojice područje je političkih pogleda na jugoslavensku državu. Usprkos tome što su obojica podržala stvaranje jugoslavenske države 1918., Bazala je poslije zasigurno bio privrženiji jugoslavenskoj ideji. Paradigmatičan je u tom smislu Bazalin predsjednički govor “O jugoslavenskoj misli”³¹ na Strossmayerov dan 1935. prilikom svečane sjednice Akademije, kao

²⁹ “Dr. Zimmermann o opravdanju metafizike”, *Hrvatska straža* (Zagreb), br. 83, 9. IV. 1935., 3. Zimmermann je 8. IV. 1935. pred punom dvoranom u Akademiji održao predavanje u kojem se oborio na Bazaline glavne teze na kojima je izgradio voluntaristički i subjektivistički filozofski smjer, detaljno razrađen u radu “Metalogički korijen filozofije” iz 1924. godine.

³⁰ S. ZIMMERMANN, “Filozofija u Hrvatskoj zastupana po svećeničkom staležu kroz tisuću godina”, *O hrvatskoj filozofiji i kulturi*, 12.

³¹ Govor je posebno tiskan u izdanju Akademije; usp. A. BAZALA, *O jugoslavenskoj misli*, Zagreb 1935.

i potpisivanje Zagrebačkog memoranduma krajem 1934. nakon marsejskog atentata na kralja Aleksandra.³² Bazalino je jugoslavenstvo ponovno došlo do izražaja i dvije godine poslije, sudjelovanjem u izradi nacrtu Ustava zagrebačkih intelektualaca 1937., koji su zajedno s njim kreirali Ivan Meštrović, Milan Čurčin, Pavle Ostović, Ivo Politeo, Ivo Tartaglia, Ivo Krbek, Jozo Kljaković i Milivoj Dežman.³³ U tim javnim nastupima zastupao je očuvanje jugoslaven-skog političkog i kulturnog integriteta uz po njemu nužne reforme političkog sustava u pravcu unutarnje federalizacije zemlje. Nasuprot tome Zimmermann se približavao onim krugovima intelektualaca koji su jugoslavensku ideju smatrali preprekom razvoju hrvatske nacionalne i kulturne tradicije i u vezi s tim bili spremni zamišljati hrvatske zemlje izvan zajedničke jugoslavenske države. Vrhunac polemika između njih dvojice dogodio se 1934., kada je na filozofskom kongresu u Pragu Bazala u prikazu suvremene jugoslavenske filozofije izostavio spomenuti Zimmermannov doprinos koji je bio toliki da je već tada predstavljao najplodnijeg i najsvestranijeg hrvatskog filozofa međuratnog razdoblja.³⁴ Motivi koji su vodili Bazalu u izbjegavanju spomena Zimmermanna prije svega su osobni animozitet i suprotni filozofski pogledi, iz čega je proi-zlazilo otvoreno rivalstvo u filozofskim diskusijama, a zatim i motivi ideološke naravi prema kojima neoskolastička filozofija iz vizure intelektualaca i filozofa liberalnih usmjerenja nije ni filozofija niti jugoslavenska kulturna stvar, nego isključivo stav jedne religije.

Politički neuspjeh liberalizma u prvoj jugoslavenskoj državi i međuratnoj Europi bio je evidentan, europske demokracije i liberalni politički sustavi uz-micali su pred naletima totalitarnih ideologija i diktatura koje su tih godina dominirale Europom. S druge strane, unatoč tome što su se arhitekti jugo-slavenske države na početku njezina stvaranja zaklinjali u velike ideale Fran-cuske revolucije kao temelja uređenja nove političke zajednice, zemlja se bez razvijenog građanskog društva i s teško premostivim nacionalnim i kulturnim barijerama ubrzo našla u zagrljaju diktature. U hrvatskim krajevima nositelji liberalne ideologije bili su postupno marginalizirani od početka stvaranja ju-goslavenske države, što je već nagovijestila demokratizacija političkog prostora

³² "Tekst Memoranduma", *Nova Europa*, br. 7, knj. 28., 26. VII. 1935. Kao potpisnici memo-randuma pojavljuje se 40 uglednih osoba iz društvenog, kulturnog i crkvenog života hrvatskih zemalja: osim Bazale, kao predsjednika jugoslavenske Akademije, tu su još Đuro Stipetić, rektor Zagrebačkog sveučilišta; kipar Ivan Meštrović; bivši ban Primorske banovine Ivo Tartaglia; zagrebački nadbiskup Antun Bauer; nadbiskup-koadjutor Alojzije Stepinac; splitski nadbiskup Klement Bonifačić; župnik Svetozar Rittig; odvjetnik Ivo Politeo; sveučilišni profesor Ferdo Šišić; bivši gradonačelnik Zagreba Ivo Krbek; slikar Joza Kljaković; urednik *Nove Europe* Milan Čurčin i dr. U glavnim zahtjevima teksta memoranduma traži se od kraljevskog namjesništva, na čelu s knezom Pavlom, puštanje Vladka Mačeka iz zatvora i uklanjanje diktature kao put rješenju državnog uređenja.

³³ Ljubo BOBAN, "Nacrt ustava zagrebačkih intelektualaca iz 1937. godine", *Radovi Filozof-skog fakulteta u Zagrebu*, 1969./1970., br. 7-8, 91.-146.

³⁴ Aleksandar MUŽINIĆ, "Filozofija u Hrvata od 1918.-1938. godine", *SCOPUS časopis za filozofiju studenata Hrvatskih studija* (tekst preuzet iz časopisa *Učitelj*, 1939., br. 55, Beograd), 1998., sv. 1., br. 9-10, 116.-130.

koja je za posljedicu imala stvaranje Radićeva masovnog nacionalno-seljačkog pokreta protiv centralističkog režima. U toj situaciji, a pogotovo nakon uspostave diktature, dio njih priklonio se politici rješavanja hrvatskoga nacionalnog pitanja pod vodstvom toga pokreta, dok se drugi dio kretao na liniji suradnje s diktaturom i apologijom njezina ideološkog koncepta integralnog jugoslavenstva koji je propisao kraljev "šestojanuarski" dekret. Međutim, bez obzira na to što liberalizam nije imao presudan utjecaj u ambijentu u kojem međunacionalni sukobi i nacionalna pitanja prevladavaju u političkom životu, on je ipak igrao značajnu ulogu u elitnom dijelu društva, u kulturnim i akademskim krugovima, što pokazuju Zimmermannove rasprave s intelektualcima liberalnih usmjerenja. Kad se početkom 1930-ih na kulturnoj sceni počeo pojavljivati pokret socijalne literature kojem je matrica bio marksistički "dijamat", otvoreno je još jedno polje kulturnih sukoba koje katolički intelektualci vode protiv pobornika marksizma.³⁵ Za razliku od liberalizma, koji je zagovarao stanovit religijski indiferentizam i odmak od institucionalne Crkve, nastupajući je marksizam ovaj put još više zaoštrio duhovno stanje svojim beskompromisnim stavovima o religiji. Pod utjecajem takvih zbivanja Zimmermann je već u jednoj kratkoj brošuri propagandnog tipa nagovijestio promjenu svojih filozofskih interesa, pod utjecajem fenomena marksizma skrenuo je pozornost s Kantove filozofije i debata s nositeljima liberalnih ideja na pitanja o materijalizmu i ateizmu.³⁶

Mogući uspjesi suvremenih ideologija poput komunizma, fašizma i nacionalsocijalizma te prognoziranje apokaliptičnog scenarija propasti europske civilizacije ako bi došlo do njihovih realizacija natjerali su na mobilizaciju one intelektualne snage koje su tu civilizaciju, kao i Zimmermann, držale eksplicitno kršćanskom. U tom se pravcu kretalo njegovo životno djelo *Filozofija i religija* predstavljeno u dvotomnom izdanju kroz 1936. i 1937. godinu. Bio je to pokušaj prije svega apologije kršćanstva pred modernim filozofijama i u posrednom smislu kritika suvremenih ideologija koja su se njima inspirirale. Za takvo što bilo je prijeko potrebno proširivanje filozofskih istraživanja, zbog čega je bio primoran okrenuti se drugim područjima filozofije. Na taj se način od filozofije spoznaje sve više usmjeravao prema filozofijama kulture i religije kako bi dobio što veći manevarski prostor za kritiku materijalističkog i ateističkog usmjerenja suvremenih ideologija te istodobno opravdao racionalnu utemeljenost teizma i kršćanstva uopće.

Iako se Zimmermann u najvećem dijelu knjige držao čvrstih kriterija filozofske diskusije te se nije upuštao u neposredne i opširne rasprave s

³⁵ Detaljnije o fenomenu socijalne literature i prilikama na jugoslavenskoj ljevici u okolnostima vojno-monarhističke diktature i utjecajima sovjetskog pokušaja sintetičkog povezivanja revolucije i umjetnosti vidi Stanko LASIĆ, *Sukob na književnoj ljevici (1928-1952)*, Zagreb 1970., 27.-37.

³⁶ S. ZIMMERMANN, *Od materijalizma k religiji*, Zagreb 1935., 59. Premda je podržavao socijalni apel marksista, ipak "ne priznaje oružanu revoluciju kao sredstvo za oživotvorbu socijalne pravde u svijetu već zato jer se socijalna pravda kao i sve druge kulturne vrijednosti ne mogu trajno i općenito održati bez duševnog preporoda kojem je najdublji temelj u religiji".

ideološkim i političkim kretanjima svoga vremena, ipak je kritika lenjinizma i marksizma bila neizbježna. Tome je pridonijela sve jača aktivnost komunističke propagande u društvenom i kulturnom životu 1930-ih, koja je isprovocirala upravo ona fundamentalna filozofska pitanja o kojima je Zimmermann više ili manje polemizirao u svojoj knjizi – legitimitet kršćanstva, materijalistička filozofija, ateistički stav i etička (ne)opravdanost socijalne revolucije. Inače, Zimmermann je u svom kritičkom osvrtu na komunističke doktrine odgovorio i “prvacima društvene antireligiozne inteligencije”, tako da je Miroslavu Krležu (1892.–1981.) osporavao njegovo ateističko držanje, a Augustu Cesarcu (1893.–1941.) tezu o kontradiktornosti kršćanstva.³⁷

Zimmermannovi napadi na Krležu i Cesarca i recepcija njegova djela kao duhovnog oslonca hrvatskim intelektualcima i mladoj hrvatskoj inteligenciji “pred bujicom ideologija” ilustrirali su svu težinu ideološkog naboja koji je vladao u hrvatskoj intelektualnoj i kulturnoj javnosti oko pitanja mogućeg širenja komunističke ideologije. U toj i takvoj javnosti Zimmermannova knjiga *Filozofija i religija* neosporno je bila popraćena kao kulturni događaj *par excellence*, i to neovisno o tome je li bila pozitivno ili negativno tretirana, pa se osim u kulturnu elitu probila i u ruke političkih i crkvenih elita.³⁸ O utjecaju Krležina marksizma svjedočio je jedan od značajnih protagonista tih događanja:

U ono je vrijeme (tj. početkom tridesetih godina) Krleža bio strahovito u modi među srednjoškolskom i sveučilišnom omladinom. Trebalo je uzeti u obzir utjecaj njegovih književnih djela zbog ugroženih nacionalnih i religijskih vrijednosti. Više su među djacima napravila propagande za marksizam književna djela Miroslave Krleže, nego li svi drugi organizirani propagandistički naponi s marksističke strane skupa.³⁹

Osim rasprave s komunizmom, koja je otada do 1941. godine sveprisutna u njegovim tekstovima, u daleko manjoj mjeri i na marginama spominjala se nacionalsocijalistička ideologija. Njegov stav o tom pitanju bio je uvjetovan općim ocjenama izrečenim u obraćanju Pia XI. njemačkim katolicima u pismu *Mit brennender Sorge* iz 1937. godine. Iz toga je Zimmermann izvodio da je to “poganska i bezbožnička ideologija” jer je izvršila renesansu starogermanske religije i proizvela mit o superiornosti i ekskluzivizmu jedne (germanske) rase

³⁷ S. ZIMMERMANN, “Suvremeni ateizam i kršćanstvo”, *Filozofija i religija*, vol. II., Zagreb 1937., 374.-390.

³⁸ “Predstavnici Zbora duhovne mladeži kod dr. Mačeka”, *Hrvatska straža* (Zagreb), br. 80, 4. IV. 1936., 5.-6. Osim nadbiskupu Antunu Baueru i njemačkom filozofu Josephu Geysneru, knjiga uvezena u kožu i opremljena zlatotiskom svečano je uručena i “vodi hrvatskoga naroda dr. Vladku Mačeku”.

³⁹ Riječ je o Ivi Lendiću, jednom od osnivača *Moderne socijalne knjižnice*, skraćeno MOSK, koju su osnovali članovi HKAD-a “Domagoj”. Pokrenuta 1934. godine, objavljivala je propagandne materijale protiv komunističke literature, među kojima i prethodno citirani Zimmermannov tekst *Od materijalizma k religiji* iz 1935. godine. O ovoj Lendićevoj dijagnozi Krležina utjecaja vidi S. LASIĆ, *Miroslav Krleža i Nezavisna Država Hrvatska 10. 4. 1941. – 8. 5. 1945.*, Zagreb 1989., 142.

protivan kršćanskom egalitarizmu. Nadalje, do ekstremizma je apsolutizirala vrijednosti ljudske zajednice poput države i naroda te je na kraju krajeva, na skriveni ili otvoreni način, odbacivala kršćanstvo uopće zbog njegova židovskog podrijetla. Razloge zašto je nacionalsocijalizam u usporedbi s komunizmom unutar Zimmermannovih rasprava gotovo zanemarivo prisutan, ili tek uzgred spominjan u širem kontekstu utemeljenja ideologija na rasnom principu, treba tražiti u činjenici da je ovaj s obzirom na ideološku kompoziciju bio više ograničen na njemački duhovni prostor. Uz to je komunistički program bio daleko univerzalniji i otvoreniji za društvenu adaptaciju u različitim zemljama i kulturama sa svojim zahtjevom za svjetskom revolucijom utemeljenoj na klasnom konceptu. Zato ga je Zimmermann u usporedbi s nacionalsocijalizmom smatrao "većom pogibelji za svijet" i sukladno njegovoj tadašnjoj nipošto beznačajnoj prisutnosti u hrvatskim prilikama pridavao mu daleku veću pozornost.⁴⁰

Zimmermann i međuratna hrvatska politika

Premda se Zimmermann nikada nije izravno politički angažirao niti je bio član političke stranke, pa prema tome nije izravno sudjelovao u političkom životu prve jugoslavenske države, to ipak ne znači da je bio apolitičan i bez vlastitih stajališta o temeljnim političkim pitanjima vremena u kojemu je živio i djelovao. Pred kraj raspada Monarhije Zimmermann se našao na strani katoličkog episkopata pod vodstvom zagrebačkog nadbiskupa Antuna Bauera i krčkog biskupa Antuna Mahniča, koji su se zalagali za stvaranje zajedničke jugoslavenske države sastavljene od južnoslavenskih zemalja Monarhije i Kraljevina Srbije i Crne Gore.⁴¹ Važan utjecaj na Zimmermannovu političku orijentaciju prijelomne 1918. zasigurno je imalo i osobno prijateljstvo sa zagrebačkim nadbiskupom stvoreno u vrijeme Baureova mentorstva na njegovoj doktorskoj radnji. Na kraju je Zimmermann preuzeo Bauerovo mjesto na čelu zagrebačke neoskolastičke škole na Bogoslovnom fakultetu. Uz to Zimmermannovo pristajanje uz jugoslavensku ideju do 1928. treba promatrati kroz prizmu značajne potpore jugoslavenskoj ideologiji unutar Katoličke crkve u tom razdoblju.⁴²

U političkim zbivanjima 1920-ih Zimmermann se javljao kao kritičar Radićeve seljačke ideologije koja je zastupala stajalište da između (seljačkog) naroda i Boga ne postoji posrednik te time proglašavala upitnim legitimitet institucionalne Crkve. Zbog toga je Zimmermann u masovnoj ekspanziji te

⁴⁰ S. ZIMMERMANN, "Načela i život", *Hrvatska smotra*, br. 1, god. VIII., 1940., 8.-9.

⁴¹ Ivan MUŽIĆ, *Hrvatska politika i jugoslavenska ideja*, Split 1969., 115. Među svećenstvom Zagrebačke nadbiskupije jedan je od onih koji se izjasnio za Svibanjsku deklaraciju iz 1917. godine.

⁴² Zlatko MATIJEVIĆ, *Slom ideologije katoličkog jugoslovenstva: Hrvatska pučka stranka u političkom životu Kraljevine SHS*, Zagreb 1998. i dio iz knjige Jure KRIŠTO, *Hrvatski katolički pokret 1903.-1945.*, 103.-120.

ideologije na hrvatsku seosku populaciju vidio Stjepana Radića kao političkog vođu čija je “temeljna i poglavita misija dekristijanizacija hrvatskoga naroda”.⁴³ Tako je Zimmermannova opozicija Radićevoj politici u hrvatskim zemljama privukla simpatije i naklonost beogradskog režima, zbog čega mu je 1925. ponuđeno ministarsko mjesto u drugom mandatu Pašić–Pribičevićeve vlade.⁴⁴

U vrijeme kada je Zimmermann obnašao rektorsku dužnost (1923.–1925.) na Zagrebačkom sveučilištu, glavni predmet političkih previranja u hrvatskim zemljama odnosio se na osporavanje i borbu protiv centralističkog i unitarističkog sustava koji je utjelovljivao Vidovdanski ustav. Kada su se sveučilišni profesori, inače članovi političke stranke Hrvatska zajednica, na čelu s rektorom Ladislavom Polićem, Franom Barcem i Albertom Bazalom zauzeli za Radićev republikanizam u studenome 1924., režim ih je na čelu s ministrom prosvjete Svetozarom Pribičevićem prisilno umirovio. U tom trenutku Zimmermann je kao prorektor preuzeo Polićevu dužnost rektora te je 5. prosinca 1924. naredio zatvaranje Sveučilišta zbog kršenja njegove autonomije od strane vlasti, s čime su se solidarizirali ljubljansko i beogradsko sveučilište. Usprkos organiziranim demonstracijama protiv političke intervencije na Sveučilištu i njegovim osobnim nastojanjima oko zaštite tradicionalne sveučilišne autonomije i slobode, Zimmermann je ipak morao kapitulirati pred ultimatumima beogradskog režima, pa je nastava na Sveučilištu nastavljena bez kontroverznih profesora.⁴⁵

Zimmermannova prisutnost na vodećim pozicijama zagrebačkog sveučilišnog života u razdoblju nakon odlaska s rektorskog mjesta nastavila se na mjestu predsjednika Udruženja visokoškolskih nastavnika grada Zagreba (1925.–1928.). U razdoblju nakon rujanskih izbora 1927., kada se u političkom životu naziralo stvaranje seljačko-demokratske koalicije i političkog saveza Radić–Pribičević, Zagrebačko sveučilište ponovno je postalo predmet interesa politike. Pod izlikom “hiperprodukcije inteligencije” i “ekonomske krize” beogradska je vlada na inicijativu tadašnjeg ministra prosvjete Koste Kumanudija predlagala ukidanje Medicinskog i Tehničkog fakulteta na Zagrebačkom sveučilištu. Na taj prijedlog sastavljen je memorandum pod naslovom “U obranu naših kulturnih tekovina” koji je zagrebačko izaslanstvo na čelu sa zagrebačkim gradonačelnikom Heinzelom 24. rujna 1927. uručilo kralju Aleksandru, predsjedniku Vlade Velji Vukičeviću i ministru prosvjete Kostu Kumanudiju. U toj inicijativi, koja je zaustavila mogućnost zatvaranja fakulteta na Zagrebač-

⁴³ S. ZIMMERMANN, “Radićev napadaj na episkopat”, *Katolički list*, br. 40, 1. X. 1924., 486.-487.

⁴⁴ U tom smislu zanimljive su Zimmermannove autobiografske zabilješke iz doba rata i nakon njega, u kojima se na trenutke referirao i na međuraće, tako je spomenuo da je tijekom prve polovine 1920-ih dobio kraljeva visoka odlikovanja: ordene sv. Save 2. stepena i sv. Save 1. stepena s lentom i Bele orlove. Iz tog je vremena i Pašićev poziv da preuzme ministarstvo vjera u Kraljevini SHS, koji je odbio odgovarajući da on kao znanstvenik može više pridonijeti za opće dobro; vidi: Stjepan ZIMMERMANN, *Humanizam i totalitarizam*, (gl. ur. Željko Pavić), Virovitica 2003., 21.

⁴⁵ S. ZIMMERMANN, “Protiv kršenja sveučilišne autonomije”, *Hrvatska rieč*, br. 197, 11. XII. 1924., 3.

kom sveučilištu, Zimmermann je sudjelovao kao potpisnik memoranduma i član zagrebačkog izaslanstva u svojstvu predsjednika organizacije visokoškolskih nastavnika.⁴⁶

Atentat u beogradskoj Narodnoj skupštini na hrvatske parlamentarce 20. lipnja 1928. presudno je utjecao, kao i kod većine njegove generacije hrvatskih intelektualaca, na Zimmermannovo napuštanje "jugoslavenskog hrvatstva" i kasnije protivljenje Šestosiječanjskoj diktaturi.⁴⁷ Otpor diktatorskom projektu integralnog jugoslavenstva, koji je kralj Aleksandar inaugurirao počevši od 6. siječnja 1929., u hrvatskim zemljama ponovno je manifestiran na svibanjskim izborima 1935. koji su označili povlačenje diktature i restauraciju političkog života. Od tih izbora nadalje rješavanje hrvatskoga pitanja i ratifikacija Konkordata s Katoličkom crkvom potpisanog 25. srpnja 1935. paralelno dominiraju političkim prostorom, izazivajući pritom napete odnose između hrvatskih i srpskih elita. Oni se nisu zaustavili u sferi političkog, nego su se prenosili i u kulturni život u kojem se sve jače konsolidirala hrvatska nacionalna tradicija, za što su osobito korištene memorijalne obljetnice iz hrvatske povijesti. Među takvima je bilo i obilježavanje 150 godina od Boškovićeve smrti, zbog čega je u Hrvatskom glazbenom zavodu 8. ožujka 1937. održan skup na kojem se okupila akademska elita među kojima su, osim Zimmermanna, predavanja održali rektor Sveučilišta Stanko Hondl, predsjednik Matice hrvatske Filip Lukas, Ante Trumbić, dekan Bogoslovnog fakulteta Janko Šimrak, prorektor Djuro Stipetić i dr. U svom predavanju Zimmermann je, osim tumačenja Boškovićeve filozofske misli, osporio beogradskim intelektualcima Dušanu Nedeljkoviću (1899.–1984.) i Brani Petronijeviću (1875.–1954.) njihove pretenzije na Boškovićevu intelektualnu baštinu, čime se uključio u opću atmosferu afirmiranja pripadnosti Dubrovnika i dubrovačke povijesti hrvatskoj nacionalnoj kulturi.⁴⁸

Za Zimmermanna, koji je nakon 1928. odbacio "jugoslavensko hrvatstvo", politika integralnog jugoslavenstva koju je propagirala Aleksandrova diktatura isto je tako bila potpuno neprihvatljiva, tim više što su njezini glavni pobornici bili najveći protivnici "plemenskog separatizma" i ratifikacije Konkordata, dakle upravo onih pozicija kojima se Zimmermann priklanjao u drugoj polovini 1930-ih. U takvim političkim i ideološkim konstelacijama Zimmermann se 1937. pridružio krugu hrvatskih intelektualaca uglavnom katoličke provenijencije okupljenih oko časopisa *Hrvatska smotra*, koji se u kulturnoj javnosti nametao u prvoj fazi kroz antimarksistički diskurs, da bi zatim nakon uzmicanja diktature sve intenzivnije usvajao pravašku političku tradiciju kao alternativu politici Mačekova seljačkog pokreta.⁴⁹ Otada je njegov filozofski rad, osim

⁴⁶ Vojo RAJČEVIĆ, *Studentski pokret na Zagrebačkom sveučilištu*, Zagreb 1959., 100.-101.

⁴⁷ Stjepan ZIMMERMANN, *Humanizam i totalitarizam*, (gl. ur. Željko Pavić), Virovitica 2003., 28.

⁴⁸ S. ZIMMERMANN, "Boškovićev filozofski nazor o svijetu", *Hrvatska smotra*, god. 5. (1937.), br. 5-6, 257.-273.

⁴⁹ D. ŽANKO, *n. dj.*, 2.

apologije kršćanstva pred izazovima liberalizma i komunizma, poprimio novu dimenziju koja je svoju kulminaciju doživjela u vremenu nakon stvaranja Nezavisne Države Hrvatske 1941. godine. Ta nova dimenzija Zimmermannova filozofiranja, okarakterizirana kao "spuštanje iz apstraktne metafizike u svijet konkretne politike", očitovale se u njegovu pokušaju da legitimira političko pravo hrvatskoga naroda na samostalnu državu. Zimmermann je u tom smislu prihvatio liberalno načelo po kojem je hrvatski narod politički subjekt s obzirom na povijesni kontinuitet i kulturnu tradiciju, na temelju čega je onda imao pravo suvereno odlučivati o svojoj političkoj sudbini. Kako je za njega fatalna jugoslavenska epizoda ugrozila njegovu egzistenciju i identitet, hrvatski narod ima i neosporno moralno pravo na samostalnu državu. Ta je snaga etičkog prava tolika da ni Crkva kao "glavni moralni autoritet naroda ne smije ostati indiferentna prema narodnoj svijesti i nacionalizmu, koji predstavlja etički opravdanu borbu za samosvojni život naroda" zato što hrvatski nacionalizam nije "protu-etički šovinizam".⁵⁰ Zimmermannova misao o stvaranju nezavisne hrvatske države imala je nesumnjivo svoje evolucijske etape pod utjecajem vanjskih zbivanja kao što su bili uspostava Banovine Hrvatske 1939., raspad Kraljevine Jugoslavije i proglašenje NDH u travnju 1941. godine. Ali ishodišna točka intelektualnog angažmana u prilog hrvatskom nacionalizmu sezala je u predratnu 1937., kada se pridružio već spomenutom krugu oko *Hrvatske smotre*. O njegovu utjecaju na krug istomišljenika okupljenih oko *Hrvatske smotre* i Matice hrvatske progovorio je u svojim sjećanjima Dušan Žanko. Žankovo nam svjedočanstvo također na trenutak odaje uzavrelu atmosferu kojom je odisao intelektualni i politički život Zagreba na kraju četvrtog desetljeća XX. stoljeća:

Tri četiri godine prije prekretnice 1941. godine, počeli su k njemu zalaziti neki mladi ljudi oko Hrvatske smotre, a kod njega su zalazili isto neki značajni ljudi iz Matice Hrvatske i još poneki drugi. I jedni i drugi su dolazili zabrinuti, uznemireni i preplašeni onoga što su iskustveno pronalazili na terenu politike. I tako su se u brojnim prijateljskim razgovorima u blagim zagrebačkim suto-nima, u vrtu "Uboškoga doma" u Martičevoj ulici, u maloj filozofskoj sobici, kamo se smjelo samo doći nakon pet sati poslijepodne susretale političke meditacije Zimmermannovih prijatelja s njegovim metafizičkim meditacijama.⁵¹

Kako je pripadao onim krugovima koji su stajali u opoziciji seljačkom pokretu, nakon uspostave Banovine Hrvatske u kolovozu 1939. Zimmermann je nadasve oponirao njezinoj kulturnoj politici. Kritizirao je sveučilišne zakone iz lipnja 1940., koji su po njemu ugrožavali autonomiju Sveučilišta jer su zahtijevali postavljanje sveučilišnog vijeća pod izravnom kontrolom bana Ivana Šubašića. Takav odnos prema sveučilišnoj ustanovi obrazlagao je Zimmermann antiintelektualizmom seljačke ideologije, koja je gajila određene predrasude

⁵⁰ S. ZIMMERMANN, "Moralna kriza naroda", *Hrvatska smotra*, br. 5, god. VIII., 1940., 229.

⁵¹ D. ŽANKO, *n. dj.*, 2.

prema inteligenciji i elitnom obrazovanju iz razloga što su pripadnici ovih skupina krajem 1930-ih stajali u protivničkom taboru hrvatskih nacionalista i komunista. No u tome je vidio i nastojanje politike da pokuša zagospodariti kretanjima u kulturi i znanosti, tendenciju koja je u toj epohi bila osobito naglašena pod utjecajem mentaliteta koji je u političku praksu unijela diktatorska baština međuratne Jugoslavije.⁵²

Osim toga sudjelovao je u inicijativi promjene naziva Akademije u Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, što je uostalom i jednoglasno odlučeno na izvanrednoj sjednici 6. prosinca 1939. godine. Unatoč tome što je ban Šubašić odbio inicijativu akademika, Zimmermann se suprotstavlja takvom postupku banovinskog režima i s tim u vezi u polemici s Ivanom Meštrovićem (1883.–1962.) odbacuje njegovu jugoslavensku paradigmu kroz nekoliko argumenata. Kao prvo smatrao je da je promjena imena potpuno legitimna u trenutku kada druga dva konstitutivna naroda, srpski i slovenski, imaju svoje nacionalne akademije.⁵³ To je obrazložio sljedećim riječima:

Tako to čini i Srpska akademija koja je imala dvadesetogodišnju priliku da “kulturnu i političku uzajamnost” očituje imenom jugoslavenskim što dakako nije nikome od njih palo na pamet. Ako Srpska akademija nakon 20 godina nije promijenila svoga imena točno toliko godina imade naša Akademija razloga smatrati potrebnom promjenu dosadašnjeg imena. Tko tu ne bi bio na čistu riješava hrvatsku akademiju svake obaveze na daljnja objašnjavanja (...) Moramo dakle postaviti pitanje hoćemo li se odlučiti da u imenu Akademije ostane simbol jedne ideje ili ćemo uzeti ime koje će odgovarati historiji i životu?⁵⁴

Nadalje, na Meštrovićevu digresiju o tome “da li je naša generacija ovláštena da mijenja nešto na onome, što sama nije osnovala” Zimmermann je odgovorio da su dvadesetogodišnje iskustvo zajedničke jugoslavenske države i “kruta zbilja sadašnjice uputile hrvatski narod da održi svoje ime”. U polemici je dotaknuta i interpretacija Strossmayerove jugoslavenske ideologije iz XIX. st. koja je potakla utemeljenje Akademije. Ona je za Meštrovića “ideja kulturne i političke uzajamnosti, koja je kod nas nikla i ne trebamo je se sramiti” unatoč tome “što je ta ideja kod nas krivo tumačena, a još krivlje primjenjivana i ako nismo našli pravog odaziva kod naših srodnika nije tome kriva ni tako bratska i ljudska ideja ni mi Hrvati”⁵⁵

⁵² S. ZIMMERMANN, “Preuređivanje sveučilišta oduzimanjem autonomije”, *Hrvatska smotra*, 8 (1940.), br. 7-8, 418.-422.

⁵³ “Dr. Zimmermann odgovora Meštroviću”, *Hrvatski narod*, br. 1, 5. I. 1940., 5.-6. Zimmermann je već na Akademijinoj sjednici od 27. lipnja 1939., dakle prije uspostave Banovine Hrvatske i političkog sporazuma Cvetković–Maček, govorio o potrebi promjene naziva Akademije. Povod odgovoru bio je Meštrovićev članak u *Hrvatskom dnevniku* iz prosinca 1939. godine.

⁵⁴ *Isto.*

⁵⁵ *Isto.*

Zimmermann se s ovom Meštrovićevom konstatacijom u načelu složio, smatrajući da je Strossmayerov jugoslavenski kulturni i ideološki projekt opravdan, ali da je realizacija toga projekta koju Strossmayer nije doživio sporno pitanje, i ne samo to: ono je po njemu suprotno idejama koje su motivirale njegova osnivača. Tako je Zimmermann u svom retrospektivnom gledanju na povjesnicu jugoslavenske ideje s vremenske točke 1940. godine zaključio da je ona doživjela svoj povijesni poraz pred političkom stvarnošću koja je obilježila razdoblje nakon 1918., što je po njemu povijesna činjenica zbog koje treba biti uklonjena iz hrvatske kulturne tradicije:

U ovom slučaju ima nas ona poučiti o tome koju realnu vrijednost imade jugoslavenska ideja kako su je zamišljali osnivači Akademije? Tko sebi toga pitanja ne bi ni postavljao izvrgao bi se mogućnosti da zastupa takve ideje kojima je život oduzeo pravo na opstanak. Moramo dakle postaviti pitanje: hoćemo li da se odlučiti da u imenu Akademije ostane simbol jedne ideje ili ćemo uzeti ime koje će odgovoriti historiji i životu?⁵⁶

Na Meštrovićevo inzistiranje da je jugoslavenska ideja odraz “širine pogleda i srca hrvatskoga naroda” i da ne bi trebala biti uklonjena iz naziva Akademije, Zimmermann je uzvratio da je ona odgovarala kontekstu XIX. st., kada je Akademija zajedno sa Zagrebačkim sveučilištem trebala uspostaviti “most prosvjetne uzajamnosti i time pomoći Južnim Slavenima u Austrijskom i Turskom Carstvu na putu oslobođenja”. No, prema Zimmermannu, njezina je “historijska misija dovršena i odsad mora hrvatski narod nešto više pomoći i samom sebi u prvom redu da održi svoje ime i da na taj način afirmira svoju narodnu individualnost”.⁵⁷

Kako je na neki način već sama uspostava Banovine Hrvatske potvrdila “hrvatsku narodnu individualnost”, Zimmermannu je promjena naziva time dobila i vanjski politički legitimitet, no Meštrović je smatrao da o tome ne mogu odlučiti članovi Akademije, nego budući hrvatski sabor kao predstavnik hrvatskoga naroda. Na to je Zimmermann odgovorio Meštroviću:

No pitam je li posljednjih dvadeset godina postojao hrvatski narod iako nije postojao hrvatski sabor? Da li bi taj narod i dalje postojao sve kad ne bi bilo “budućeg hrvatskoga sabora”. Da li bi prema tome narod mogao samostalno odlučivati i bez sabora? Nije li narod subjekt a sabor njegov organ? A zar nije Akademija jedan organ naroda? Pa zar je moguće izreći da je taj organ zapao u protunarodnu zabludu, kada hoće da se naziva imenom onoga čija je “baština i svojina“?!⁵⁸

⁵⁶ *Isto.*

⁵⁷ *Isto.*

⁵⁸ *Isto.*

Zimmermannova i Meštrovićeva sučeljavanja uoči Drugoga svjetskoga rata, nakon formiranja Banovine Hrvatske, oslikavaju duhovna raspoloženja hrvatskih intelektualnih elita u procjepu između isključive afirmacije “hrvatske narodne individualnosti” i zahtjeva očuvanja jugoslavenskoga identiteta. Ipak, sporazum hrvatskih i srpskih političkih elita iz ljeta 1939. politički je priznao autonomiju hrvatskim zemljama u Kraljevini Jugoslaviji i dodatno osnažio kulturni obrazac “hrvatske narodne individualnosti” koji se formirao kao reakcija na pokušaj stvaranja unitarne jugoslavenske nacije i države, pa je sada u promijenjenim okolnostima progresivno nastojao eliminirati jugoslavenski identitet. U takvoj atmosferi, prožetoj tendencijom brisanja jugoslavenskog identiteta pred prodorom koncepcije “hrvatske narodne individualnosti”, hrvatske intelektualne elite dočekuju politički prijelom 1941. godine – raspad Kraljevine Jugoslavije i uspostavu Nezavisne Države Hrvatske.

Nadalje, osim kritike kulturne politike banovinskog režima, na meti Zimmermannove kritike bila je i službena politika HSS-a koja je po njemu nakon kolovoza 1939. pristala na oportunistički i odustala od nastojanja oko realizacije “narodne samosvojnosti”, odnosno nastavka politike koja je trebala jamčiti stvaranje samostalne hrvatske države. Stoga je pokušaj banovinskog režima da diskvalificira one koji su se, kao i on, suprotstavili političkom kompromisu s dinastijom Karađorđevića i srpskom političarima osudio sljedećim riječima:

Oni isti koji su do jučer (točnije do kolovoza) bili smatrani prvoborci naroda, ne poznavajući kompromisa u pitanju narodne samosvojnosti i koji su nakon svega ostali nepromijenjeni i siromašni, prozvani su preko noći narodnim neprijateljima (“frankovcima”) – od onih koji napustiše beskompromisnu borbu i koji više nisu siromašni. Oni isti kojima je do jučer rječnik obilovao slobodom, pravicom, autonomijom..., određuje kako se ima misliti, prosuđivati, glasovati, kupovati – i prema tome dobivati ili gubiti namještenja odn. egzistencije.⁵⁹

Zimmermann je također izveo kritiku političkoga sustava Banovine Hrvatske, pa se po njemu diktatura ne ograničava samo na “uskraćivanje osobnih i narodnih prava po nekom teorijskom sistemu ili kad ona dolazi s tuđe strane”. Ovime je aludirao na totalitarne diktature s kolektivističkim ideologijama koje nisu priznavale individualna prava pojedinaca, poput nacionalsocijalizma i komunizma, te diktaturu u hrvatskim zemljama koja se temeljila na hegemoniji jednog naroda nad drugim narodom. Međutim, ono što se događalo u Banovini Hrvatskoj bio je u krajnjem smislu za njega distinktivni proces koji se uvelike razlikovao od prethodnih primjera, pa se unatoč tome što se “komotno napadala totalitarna diktatura i izvikivala demokracija, ipak uvodila narodna diktatura”. “Pri tome se koristi političko manevriranje s načelom da je narod subjekt prava, vlasti i slobode, dok se izvedba toga načela rezervira za nekolicinu ljudi”, što dovodi do “prostog nasilja jednog dijela naroda nad

⁵⁹ S. ZIMMERMANN, “Načela i život”, 10.

drugim”. “Tako dolazi do podjele u načelni subjekt i djelomični objekt naroda, a potonjem pripadaju oni kojima je dužnost služiti se pravom i slobodom da misle samo jednu ideologiju i da ju praktično provode ako im je do egzistencije.” Prema ovim konstatacijama za njega je “narodna diktatura” u Banovini Hrvatskoj uzurpacija političkog života od strane HSS-a i seljačke ideologije unutar hrvatskog nacionalnog korpusa, koja je spremna “u ime naroda” unificirati pluralni politički i ideološki milje koji je na drugačiji način vidio rješenja nacionalnog i socijalnog pitanja. Zimmermann je još upozorio na nedosljednost seljačkih ideologa koji “gospodskoj i nenarodnoj” građanskoj populaciji opovrgavaju pripadnost narodu, dok je u isto vrijeme politička i intelektualna elita seljačke stranke bila kulturno formirana u građanskoj tradiciji, i još je uz to smatrao da su se oni na putu svoga političkog trijumfa i uspona na vlasti služili upravo načelom da su građanska i seljačka komponenta sastavni i neodvojivi elementi jednog naroda. Taj pokušaj striktnog reduciranja pojma narod na seljačku komponentu koji je Zimmermann naglašavao odvijao se u okolnostima kada je, za razliku od građanske, seljačka komponenta davala apsolutnu potporu vladajućoj politici i ideologiji u Banovini Hrvatskoj.⁶⁰

U nemogućnosti da slomi političku i ideološku opoziciju uz koju je pristajala građanska komponenta, autoritarni banovinski režim pribjegava represivnim metodama njihova zatvaranja i progona. Za Zimmermanna takav postupak “ne samo da nema sjenke demokracije, nego je tu prestala svaka kultura i moral”. Takve metode banovinski režim nastojao je legitimirati pokušavajući prikazati ideologiju opozicije koja zahtijeva nastavak političkog djelovanja na realizaciji samostalne hrvatske države – “tuđinskom” ideologijom. No Zimmermannu je to paradoks, jer je ta ista “narodna ideologija”, sada proglašena “tuđinskom ideologijom”, bila presudna za potporu naroda Hrvatskoj seljačkoj stranci:

Kakav je to moral kad se povjerenje svega naroda postigne na osnovu narodne ideologije, koju se kasnije proglašuje tuđom! Kakva je razlika između komunističkog morala, koji ubija religiozne ljude po svojoj zabludi da je religija opijum i onih političara koji progonima i tamnicama ubijaju ljude, kad ovi svome narodu hoće osigurati potpuno i trajno gospodstvo na samosvojni život? Kako je moralno odvratno stanje u narodu gdje njegove siromašne i oskudne borce proglašuju tuđinskim plaćenicima oni klevetnici koji su kao neborci od seljačkog naroda gospodski i feudalski plaćeni.⁶¹

Osim za politička pitanja vezana uz prvu jugoslavensku državu Zimmermann se zanimao i za političku situaciju u Europi toga vremena. U trenucima kada se iz temelja urušavao versajski politički poredak, kao glavnog krivca za predstojeći svjetski sukob vidio je “zapadne demokracije”, kreatora versajske Europe koji su iznevjerili velika moralna načela poslijeratnoga svijeta i time

⁶⁰ *Isto*, 9.

⁶¹ S. ZIMMERMANN, “Moralna kriza naroda”, 227.

izazvali njemačku ekspanziju na srednjoeuropski prostor, 1938. na Austriju i potom 1939. na Čehoslovačku i Poljsku. Među ta načela spadalo je i "pravo svakog naroda na samosvojnost i samoodređenje", no ono se po Zimmermannu selektivno primjenjivalo u skladu s interesima "zapadnih demokracija", pa je njihova neograničena politička potpora opstanku jugoslavenske države na kraju ignorirala zahtjeve hrvatskoga naroda i dovela do praktične negacije toga istog prava. Sve je to zajedno 1940. za Zimmermanna značilo da već slomljena versajska Europa i jugoslavenska država kao relikat toga političkog poretka više nisu imale pravo na povijesni opstanak jer nisu ispunile navedena politička i moralna načela proklamirana nakon Prvog svjetskog rata.⁶²

Zaključak

Zimmermann se duhovno profilirao u ambijentu prvog desetljeća XX. st., kada su se na europskim i hrvatskim kulturnim horizontima odvijale polemike u vezi s modernizmom. Kako je po vokaciji bio filozof koji se formirao unutar katoličke tradicije, neizbježno je došao u dodir sa skolastičkom filozofijom, čija su obnova i ponovno istraživanje trebali omogućiti rasprave u prvom redu s modernom filozofijom, a potom i liberalizmom. Na sličan je način u hrvatskim zemljama Austro-Ugarske Monarhije jačanje liberalne ideologije i pojava modernizma, izazvala stvaranje Hrvatskoga katoličkog pokreta kojem se Zimmermann pridružio u samom početku njegova djelovanja.

U tom je smislu istraživanjem Kanta kao "oca modernizma" trebao u području filozofije i kulture u hrvatskim zemljama spriječiti širenje modernističkih i liberalnih doktrina. Tako je međuratno razdoblje do kulturnog prodora marksističkog fenomena protjecalo u znaku njegove rasprave na područjima filozofije (Bazala) i psihologije (Bujas) s liberalno orijentiranim intelektualcima. Konstanta ideološkog mišljenja intelektualaca liberalnog usmjerenja kada je u pitanju Zimmermannova filozofija jest da ona nije filozofija nego vjerska propaganda. U polemike s marksizmom i intelektualnom ljevicom (Krlježa, Cesarec) o različitim pitanjima kao što su opstanak kršćanstva, (ne)održivost ateizma, filozofski materijalizam i kritičko vrednovanje socijalne revolucije ulazio je u drugoj polovini 1930-ih. Uzimajući u obzir Zimmermannove diskusije s predstavnicima liberalizma i marksizma, kronološki se mogu utvrditi dvije faze: prva, u razdoblju do 1935. godine, obilježena je diskusijama s nositeljima liberalizma, dok je u drugoj, od 1935. godine, sve više prostora zauzimala kritička analiza marksizma. Kako bi izvršio temeljitu kritiku komunističkih postulata, proširio je svoja dotadašnja istraživanja na druge filozofske poddiscipline, pa se osim filozofije spoznaje počeo baviti filozofijama kulture i religije.

Zimmermannov odnos prema liberalizmu u međuraću zaslužuje u ovom zaključnom promišljanju dublju raščlambu jer njegovi stavovi prema ideolo-

⁶² S. ZIMMERMANN, "Načela i život", 7.-8.

giji HSS-a i liberalnim intelektualcima mogu prividno sugerirati posvemašnji radikalni antiliberalizam u njegovoj intelektualnoj baštini. Naime, Zimmermannov antiliberalizam nije bio bezuvjetan, nego se njegova negativna kritika kretala u omeđenom prostoru koji je ispunjavalo poimanje kulturnog liberalizma o socijalnoj ulozi religije. Izvan toga, kada se u obzir uzme politički liberalizam, nedvojbeno je da ga je Zimmermann usvajao u svojim ogledima o rješenju hrvatskoga nacionalnog pitanja jer je čitavu tu elaboraciju dao izvoditi iz temeljne premise da je narod politički subjekt i izvor suverenosti.

U političkim razmišljanjima i stavovima prema međuratnoj jugoslavenskoj državi i položaju hrvatskoga naroda u njezinim okvirima kod Zimmermanna razlikujemo dva razdoblja. U prvom, od stvaranja jugoslavenske države 1918. do atentata u beogradskom parlamentu 1928., podržavao je jugoslavenski koncept hrvatske političke i kulturne tradicije po kojem je hrvatski narod realizaciju svoga političkog, kulturnog i ekonomskog prosperiteta trebao realizirati u integraciji s drugim južnoslavenskim narodima. U drugom razdoblju, nakon atentata u parlamentu i uvođenja diktature koja je ideologijom jugoslavenskog nacionalnog integralizma nastojala radikalno negirati hrvatsku nacionalnu tradiciju, Zimmermann odbacuje jugoslavenski koncept. Definitivni razlaz s jugoslavenskim konceptom nastupio je nakon propasti diktature, kada se pridružio onim krugovima intelektualaca koji su zastupali ideje hrvatske narodne individualnosti. Tako je polemika s Meštrovićem uoči raspada prve jugoslavenske države simbolizirala sučeljavanje dviju glavnih kulturnih i političkih tradicija hrvatske moderne povijesti: "hrvatske narodne individualnosti" i "jugoslavenskoga hrvatstva". Isticanje hrvatske narodne individualnosti kojim se osobito koristio hrvatski nacionalizam 30-ih godina, označio je odbacivanje temeljnih pretpostavki jugoslavenske ideje o etničkom jedinstvu Srba i Hrvata i ostalih južnoslavenskih naroda.

Kada je riječ o seljačkom pokretu koji je obilježio međuratno razdoblje hrvatske političke povijesti, Zimmermann mu nije osporavao glavno mjesto u hrvatskoj politici i zastupanju hrvatskih nacionalnih interesa do 1939. godine. Pogotovo je to vrijedilo za razdoblje nakon 1928., kada u okolnostima diktature dolazi do homogenizacije hrvatskih političkih i intelektualnih elita oko seljačkog pokreta kao nositelja hrvatskoga nacionalnog pitanja. U stvaranju Banovine Hrvatske Zimmermann je vidio kapitulaciju seljačkog pokreta pred beogradskim režimom i minimalnu koncesiju srpskih političkih elita u okolnostima kada vanjskopolitički događaji, uvjetovani njemačkom europskom politikom, guraju Kraljevinu Jugoslaviju u nezavidan položaj. U pogledu ideologije toga pokreta Zimmermann je bio distanciran i kritički raspoložen u kontinuitetu tijekom čitavog međuratnog razdoblja, predbacujući mu prije svega njegovo liberalno shvaćanje o potrebi emancipacije (seljačkog) naroda od Crkve, kao i u određenoj mjeri njegova antiintelektualistička nagnuća. Nadalje, glavna Zimmermannova kritika te ideologije iz 1930-ih pokušaj je da se pojam narod ograniči samo i isključivo na seljaštvo, kao i to da se hrvatski na-

cionalizam etiketira kao "tuđinska ideologija", čime ga se pokušavalo prikazati kao uvezenu ideologiju talijanskoga fašizma.

Na kraju možemo reći da je Zimmermannov međuratni intelektualni portret utjelovljavao sudbinu hrvatskih intelektualaca katoličke provenijencije koji su se u ideološkim i kulturnim raspravama suočavali s liberalizmom i marksizmom. Na političkom planu koja su bila striktno vezana uz hrvatsko nacionalno pitanje, u početku su prihvatili jugoslavensku koncepciju vjerujući u religioznu i kulturnu superiornost katoličke tradicije, a time i hrvatskoga naroda, po kojima je trebala biti osigurana prevlast nad drugim religijskim i nacionalnim subjektima u novoutemeljenoj južnoslavenskoj državi. No, kako se ta vizija nije ostvarila u životu prvog desetljeća jugoslavenske države, oni se postupno vraćaju afirmiranju hrvatske nacionalne tradicije, čemu je pridonosila i reakcija na agresivnu propagandu integralnog jugoslavenstva i represivan sustav kraljeve diktature. U isto vrijeme kada je nastupila revitalizacija političkog života nakon svibanjskih izvora 1935. godine, na dnevni je red došlo pitanje ratificiranja Konkordata Kraljevine Jugoslavije s Katoličkom crkvom potpisanoga 1935., koji je 1937. godine proizveo ozbiljnu političku krizu u zemlji (konkordatska kriza). Time su se interesi hrvatskoga nacionalnog pitanja i Crkve našli zajedno nasuprot širokom, ali ideološki polivalentnom bloku koji su sačinjavale srpske političke i vjerske elite te liberalne i komunističke snage. Pod utjecajem takvih prilika u drugoj polovini 1930-ih hrvatski intelektualci katoličke provenijencije bili su, poput Zimmermanna, spremni zamišljati hrvatske zemlje izvan jugoslavenskog kulturnog i političkog okvira.

SUMMARY

STJEPAN ZIMMERMANN'S INTELLECTUAL AND SOCIAL ENGAGEMENT BETWEEN WORLD WARS (1918-1941)

Stjepan Zimmermann (1884-1963) was one of the leading Croatian philosophers of the first half of the past century, an adherent of the neo-scholastic school of thought. During the interwar period he worked as a prominent scholar and cultural worker in various institutions as a member of the Academy and Matica Hrvatska, a rector of the University of Zagreb, the Dean of the Faculty of Theology, and president of the association of high school teachers in Zagreb. In the intellectual culture of his time he was at first involved in a polemic with the representatives of liberalism in the fields of philosophy and psychology with Albert Bazala (1877-1947) and Ramir Bujas (1879-1959). Later in the 1930s he was concerned in his philosophical texts with the phenomenon of Marxism, so he entered into debate with the left wing intellectuals August Cesarec and Miroslav Krleža on the questions of atheism and the valorization of Christianity, as well as the moral justification of social revolution and a materialist understanding of the world. In terms of political matters, in the beginning phase of the new Yugoslav state he supported the concept of *Yugoslav Croatism*, which called for the integration of the Croat people in the wider Yugoslav state community, up until the assassination of Croat representatives in the Belgrade parliament in 1928. After that, during the 1930s at the time when the Croat national question and the status of the Church in connection with the concordat crisis occupied the main stage of political affairs, Zimmerman was allied to the circle of intellectuals of Catholic provenance who advocated for the abandonment of the Yugoslav cultural and political milieu, or the concept of *Croatian national individuality*. Following such positions on the part of Zimmerman, a polemic against Ivan Meštrović (1883-1962) developed on the eve of World War Two about the necessity of extirpating the Yugoslav identity from the Academy in Zagreb. He had a negative attitude toward the Croatian Peasant Party (HSS) as the carrier of the Croat national question during the interwar period because of liberal ideas and to some degree because of the anti-intellectualism of its ideologies, thus he saw Banovina Hrvatska as a one-party dictatorship resulting from a compromise between the HSS and the Serbian political elite, which had betrayed Zimmerman's ideal of creating an independent Croatian state.

Key words: Stjepan Zimmerman, neo-scholastics, Croatian Catholic movement, liberalism, Marxism, Yugoslav Croatism, Croatian national individuality, HSS